

การจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐานสู่การ
พึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

The Community Resources Management through Design-
Based Learning for Sustainable Self-Reliance of Local
Communities

Received: 14 November, 2018

Revised: 21 October, 2020

Accepted: 12 November, 2020

ธงชัย ภูวนาถวิจิตร¹

Thongchai Phuwanatwichit

กฤต ปิริยธัชกุล²

Grit Piriyaachagul

Abstract

The objective of this article is to explain the model of community resource management through design-based learning for sustainable self-reliance of local communities. This is a learning mechanism for community resource management for self-reliance resulting from the strength of the community. This is because most of the local communities have a way of life that is related to participatory community resource management with social and cultural capital as a learning innovation designed to strengthen community self-reliance. It arises from a systematic design thinking process and through accumulating knowledge and transferring knowledge from

¹รองศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชามนุษยสัมพันธ์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประเทศไทย
Associate Professor, Ph.D., Department of Human Relation, Faculty of Humanities, Chiang Mai University, Thailand

²นักวิจัย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประเทศไทย
Researcher, Ph.D., Faculty of Education, Chiang Mai University, Thailand

Corresponding Author: E-mail: piriyatachagul.g@gmail.com

generation to generation to achieve the highest sustainability based on community participation without causing trouble and violating other people's rights.

Keywords: community resources management, design-based learning, self-reliance

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายรูปแบบการจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐานสู่การพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นกลไกการเรียนรู้การจัดการทรัพยากรชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองที่เกิดจากความเข้มแข็งของชุมชน เพราะว่าชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่มีวิถีการดำรงชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากรชุมชนแบบมีส่วนร่วม โดยมีทุนทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นนวัตกรรมการเรียนรู้เชิงออกแบบเพื่อเสริมสร้างการพึ่งตนเองของชุมชน ซึ่งเกิดจากกระบวนการคิดเชิงออกแบบอย่างเป็นระบบ การเรียนรู้ การส่งสมองค์ความรู้ และการถ่ายทอดองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่น เพื่อให้เกิดความยั่งยืนสูงสุดบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยไม่สร้างความเดือดร้อนและละเมิดสิทธิผู้อื่น

คำสำคัญ: การจัดการทรัพยากรชุมชน การเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐาน การพึ่งตนเอง

บทนำ

การจัดการทรัพยากรชุมชนมีความสำคัญเพิ่มขึ้นตามลำดับ เนื่องจากวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์จำเป็นต้องอาศัยและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติประเภทต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรป่าไม้ ดิน น้ำ หรือความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งพบว่ามีความต้องการเพิ่มขึ้นตามความเจริญทางเศรษฐกิจ สังคม วิทยาการ เทคโนโลยี และการขยายตัวของประชากร ถ้าหากไม่มีการเข้ามาจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างเหมาะสม อาจก่อให้เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาสิ่งแวดล้อม และชุมชนต่าง ๆ อาจจะไม่สามารถดำรงอยู่ได้ (Phuwanatwichit, 2017)

การมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในสังคมให้เข้ามาดูแลจัดการทรัพยากรร่วมกัน จึงเป็นแนวคิดที่ให้อำนาจกับชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรชุมชน เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ การดูแลรักษา การฟื้นฟู และการพลิกฟื้นใช้ทรัพยากรอย่าง

เหมาะสม ซึ่งกระบวนการดังกล่าวนำไปสู่แนวทางการพัฒนาชุมชนและเกิดการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะในเรื่องของวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ เนื่องจากการให้สิทธิแก่ชุมชนในการเลือกอนาคตของตัวเองและเป็นอิสระ จะทำให้ชุมชนเกิดการค้นหาศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ นำออกมาใช้ (Prokkati, 2007) ในขณะที่เดียวกันก็ยังเป็นการพิสูจน์ให้สังคมเห็นว่าชุมชนท้องถิ่นก็สามารถจะทำประโยชน์ให้กับสังคมได้ อย่างน้อยที่สุดก็คือการดูแลรักษาทรัพยากรของประเทศและโลก การจัดการทรัพยากรชุมชนจึงมีความสัมพันธ์อยู่กับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดความคุ้มค่า เข้ากับวิถีชีวิต และบริบทของชุมชนบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วม (Puangngam, 2008) และไม่สร้างความเดือดร้อนและละเมิดสิทธิผู้อื่น

การพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน แม้ว่าความคิดนี้จะระบุว่าเป็นการค้นหาศักยภาพความสามารถที่ตนเองมีอยู่เพื่อนำออกมาใช้ ซึ่งจะนำไปสู่ความภาคภูมิใจของชุมชน ก่อให้เกิดพลังความสามารถที่จะกำหนดวิถีชีวิตและเส้นทางเดินได้ด้วยตนเอง ซึ่งในด้านการพัฒนาการพึ่งตนเองยังเป็นส่วนสำคัญของการสร้างการมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นหุ้นส่วนของการพัฒนาร่วมกับหน่วยงานภายนอกด้วย แต่ความจริงแล้ว การพึ่งตนเองกลับเป็นเพียง “วาทกรรม” ที่รัฐหรือหน่วยงานที่มีหน้าที่โดยตรงต่อการพัฒนา พยายามลดบทบาทการสนับสนุนแก่ชุมชนท้องถิ่นและประชาชนที่ยากไร้ลง โดยในหลาย ๆ ประเทศ แนวความคิดเรื่องการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน ได้เกิดขึ้นพร้อมกับการตัดลดงบประมาณด้านสวัสดิการทางสังคมจากภาครัฐ และส่งเสริมให้ภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ในขณะเดียวกันรัฐก็ได้จัดหาเงินกู้ในรูปของสถาบันการเงินขนาดเล็ก พร้อมกับการส่งเสริมให้ชุมชนเกิดรายได้เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่น โดยรัฐมีหน้าที่ให้ความรู้ จัดฝึกอบรม และลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่เพื่อให้เอกชนเข้ามาลงทุนและช่วงชิงทรัพยากรเพื่อนำไปสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ

ในขณะที่ความจริงเรากลับพบว่า ชุมชนท้องถิ่นต่างมีศักยภาพที่จะพึ่งตนเองได้อยู่แล้ว โดยไม่ต้องให้บุคคลภายนอกมาบอกให้ต้องพึ่งตนเอง การพึ่งตนเองจึงเป็นกลไกที่เป็นเครื่องมือของอำนาจเพื่อผลึกภาระการจัดการสวัสดิการทางสังคมและการสร้างหลักประกันการดำรงชีพให้กับประชาชนเพื่อให้ชุมชนรวมกลุ่มช่วยเหลือกันเอง ดังนั้นบทความเรื่องการจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐานสู่การพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน จะทำให้ทราบถึงรูปแบบการจัดการทรัพยากรชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง การดำรงชีพที่ยั่งยืน และการแก้ปัญหาความเดือดร้อนในระดับชุมชน ผ่านการใช้ความรู้ (Knowledge) ทักษะ (Skill) ความเชื่อ (Belief) และพฤติกรรม (Behavior) อันเกิดจากกิจกรรมทุกอย่างของคนในชุมชนที่ร่วมกันออกแบบ เรียนรู้ และปรับตัวเพื่อความอยู่รอด (Wongsa-San, 1999) และทำความเข้าใจในปัญหาต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง โดยนำเอาชุมชนซึ่ง

เป็นผู้ได้รับผลประโยชน์และผู้ที่ถูกแล้รักษาเป็นศูนย์กลาง จนเกิดภูมิปัญญาที่เป็นนวัตกรรม การคิดเชิงออกแบบเพื่อปวงชน (Innovation of Design Thinking for All) ที่ตอบโจทย์ กับบริบทชุมชนท้องถิ่นและเป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติ

บททวนมโนทัศน์การจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐาน

ทรัพยากรชุมชนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชน เพราะชาวบ้าน ในชุมชนต่างต้องใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เพื่อตอบสนองความอยู่รอดของวิถีการ ดำเนินชีวิต และนอกจากการใช้ประโยชน์ ชุมชนก็ต้องร่วมมือกันดูแลรักษาทรัพยากรไม่ให้ ถูกทำลาย การจัดการทรัพยากรชุมชนจึงเป็นการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และถ่ายทอดประสบการณ์เพื่อสร้างกตติกาและการปฏิบัติ ร่วมกันไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม (Phuwanatwichit, 2015) และนอกจากนี้การจัดการทรัพยากรชุมชนยังถือเป็น ภูมิปัญญาที่มีกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นพลวัตที่ได้ผ่านการศึกษาและเรียนรู้จนเกิด ปัญญา ตกผลึกเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาอย่างละเอียดและรอบคอบ ซึ่งได้ทำ หน้าขึ้นชื่อว่า การจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนและถาวรกับธรรมชาตินั้นควรทำอย่างไร

การจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐาน จึงเป็นกระบวนการ ที่แสดงให้เห็นว่า ชุมชนได้ทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ศึกษา ออกแบบและเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน บนพื้นฐานของทฤษฎีและการปฏิบัติ นอกจากนี้ยังเป็นลักษณะของการเรียนรู้เชิง ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งจะทำให้ได้ต้นแบบของการเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาหรือ นวัตกรรมที่เหมาะสมกับบริบทชุมชน และเกิดการพัฒนาต่อชุมชนสูงสุด โดยพบว่าลักษณะ สำคัญของการจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐานมีดังนี้

ตาราง 1

ลักษณะสำคัญของการจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐาน

การเรียนรู้เชิงออกแบบเป็น	ลักษณะสำคัญ
ฐาน	
บริบทชุมชน	เกิดจากสถานการณ์หรือปรากฏการณ์ในชีวิตจริงที่ ส่วนใหญ่มักเกิดการเรียนรู้ในการแก้ปัญหาและการ ปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชาวบ้านและชุมชน

การเรียนรู้เชิงออกแบบเป็น ฐาน	ลักษณะสำคัญ
ความซับซ้อนของตัวแปร	1. ตัวแปรตาม เช่น ความร่วมมือในชุมชน ทรัพยากรชุมชน 2. ตัวแปรผล เช่น การเรียนรู้ กระบวนการถ่ายทอด 3. ตัวแปรระบบ เช่น ความยั่งยืน การพึ่งตนเอง
จุดมุ่งเน้นของการเรียนรู้	ลักษณะของสถานการณ์หรือปรากฏการณ์ที่มีความซับซ้อน
วิธีการ	การออกแบบที่สามารถยืดหยุ่น โดยไม่สร้างความเดือดร้อนและละเมิดสิทธิผู้อื่น
ปริมาณการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม	การมีปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนของคนในชุมชน โดยการแบ่งปันความคิด
ลักษณะผลการเรียนรู้	การมองการออกแบบในแง่มุมที่หลากหลายและมีลักษณะเป็นการออกแบบในทางปฏิบัติ
บทบาทของผู้เข้าร่วม	การมีส่วนร่วมของชุมชนในการสร้างและวิเคราะห์การออกแบบ

ที่มา: ปรับปรุงจาก Collins (1999)

ผู้เขียนจึงได้สังเคราะห์รูปแบบการพัฒนากระบวนการจัดการทรัพยากรชุมชนผ่าน
การเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐาน ว่าประกอบด้วย 5 ขั้นตอนดังนี้

ภาพประกอบ 1 รูปแบบการจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐาน
ที่มา: ปรับปรุงจาก Brunetto (2018)

ขั้นตอนที่ 1 เข้าใจบริบทพื้นที่ (Empathize) เป็นการศึกษาและทำความเข้าใจสภาพชุมชนและภูมิศาสตร์ของชุมชนตนเอง

ขั้นตอนที่ 2 ระบุความต้องการ (Define) เป็นการศึกษาทำความเข้าใจปัญหาผ่านการใช้วิธีคิดแบบนักวิเคราะห์และวิธีคิดเชิงระบบแบบองค์รวม

ขั้นตอนที่ 3 แนวทางการแก้ปัญหา (Ideate) เป็นการร่วมกันระดมความคิดใหม่ ๆ ด้วยวิธีคิดแบบผู้สร้างนวัตกรรมบนฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน

ขั้นตอนที่ 4 สร้างนวัตกรรม (Prototype) เป็นการค้นคว้าและเรียนรู้แบบลองผิดลองถูกและเข้าไปมาจนได้กระบวนการ หรือองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของตนเอง

ขั้นตอนที่ 5 ทดลองใช้ (Test) เป็นการนำนวัตกรรมไปใช้ด้วยความยืดหยุ่นและหวังผลในทางปฏิบัติ โดยมีเป้าหมายคือ การพัฒนาคุณภาพชีวิต และความเป็นอยู่ของชุมชนให้พึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน และสามารถถ่ายทอดได้อย่างไม่รู้จักและเป็นพลวัต

พบว่าสิ่งสำคัญที่สุดของการจัดการทรัพยากรชุมชนคือ จะต้องเริ่มจากการเข้าใจบริบทพื้นที่ก่อน ถึงจะนำไปสู่การเรียนรู้และพัฒนาวิธีการของภูมิปัญญาหรือว่า “Context to Content” โดยกระบวนการเรียนรู้จะต้องถูกออกแบบผ่านฐานทรัพยากรในชุมชน และมีประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนในหลากหลายมิติ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและเป็นวิธีสร้างความรู้สึกมีส่วนร่วมและรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of Ownership)

การจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐาน จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้รูปแบบหนึ่งของชุมชน ที่ไม่ได้ถูกพัฒนาหรือสร้างขึ้นผ่านการศึกษาในระบบ แต่เป็นการเรียนรู้บนกระบวนทัศน์ที่ถูกนำมาปรับใช้กับ “การออกแบบการดำเนินชีวิต” ซึ่งเสน่ห์และประโยชน์ของกระบวนการรูปแบบนี้คือ การนำกลุ่มคนหลากหลายที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน มาแก้ปัญหาาร่วมกัน จนเกิดเป็น “นวัตกรรมหมู่” (Collaborative Innovation) ที่ทำให้เกิดทางออกที่ตอบโจทย์ตามข้อจำกัดที่มีอยู่ ถือว่าเป็นการพัฒนาความสามารถทางการคิดขั้นสูง ดังนั้นการจัดการทรัพยากรชุมชนจึงเป็นภูมิปัญญาของชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐานที่มีการคิดขั้นสูงอย่างเป็นระบบในการแก้ปัญหา ปรับตัวและเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของคนในชุมชน เป็นยุทธวิธีในการแก้ปัญหาในทางปฏิบัติที่มีความซับซ้อน และมีความสัมพันธ์กับบริบทชุมชน

บททวนมโนทัศน์การพึ่งตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืน

แนวความคิดการพึ่งตนเอง (Self-Reliance) เป็นหนึ่งในกระบวนทัศน์ของการพัฒนาที่หลายประเทศในกลุ่มอัฟริกาตอนใต้ของซาร่า (Sub-Saharan Africa) นำมาใช้แก้ปัญหาความยากจนที่มีอยู่อย่างหนาแน่นในประเทศแถบนี้ แนวความคิดการพึ่งตนเองเป็นรูปแบบการพัฒนาที่เน้นการพัฒนา บนรากฐานทรัพยากรท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศักยภาพของประชากรหรือแม้กระทั่งวัฒนธรรมของท้องถิ่น (Galtung, 1980) เป็นการพัฒนาในระดับท้องถิ่นที่คนในชุมชนสามารถจะช่วยเหลือตนเองได้ด้วยการค้นหาศักยภาพที่มีอยู่ในชุมชน ตัดสินใจและลงมือดำเนินการอย่างมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเอง (Anyanwu, 1992) โดยกระบวนการดังกล่าวเป็นการสะท้อนแนวคิดและแนวปฏิบัติของชุมชนในการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืนได้

แนวความคิดนี้ยังต่อต้านการพัฒนาแบบสั่งการ (Top-Down) เพราะไม่ได้ให้ความสำคัญ กับทักษะความสามารถและความรู้ภูมิปัญญาของท้องถิ่น (Nel & Binns, 1997) โดย UNHCR ได้ให้ความหมายของการพึ่งตนเองว่าหมายถึง การพัฒนาชุมชนที่ผู้ได้รับการพัฒนาหรือผู้ที่มีส่วนได้เสีย (Stakeholders) ได้เข้ามามีส่วนในการตัดสินใจวางแผนและรับความช่วยเหลือในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา ในขณะที่ผลของการพึ่งตนเองจะสร้างความภาคภูมิใจและช่วยส่งเสริมศักยภาพความสามารถของชุมชนให้มีพลัง (Empowerment) ในการพัฒนาต่อไป (UNHCR, 2005)

ทั้งนี้การพึ่งตนเองไม่ใช่ลักษณะของการตัดขาดการรับความช่วยเหลือจากภายนอก แต่จะเป็นการพัฒนาโดยให้ชุมชนพิจารณาถึงแนวทางการจัดการเพื่อความอยู่รอดและลดการพึ่งพาภายนอกลง ภายใต้ฐานระบบนิเวศของชุมชนและหลักการพัฒนาแบบยั่งยืน (Gooneratne & Mbilinyi, 1992) โดยมีเป้าหมายสำคัญคือเพื่อให้ชุมชนพัฒนาภายใต้ความเป็นตัวของตัวเองมากที่สุด (Kim & Isma, 2013) และสำหรับประเทศไทย การพึ่งตนเองเริ่มปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 โดยเป็นแผนงานในระดับหมู่บ้านที่ต้องการสนับสนุนการพัฒนาอาชีพเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่คนในชุมชนด้วยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชุมชน โดยเน้นความร่วมมือของคนในชุมชนในรูปการรวมกลุ่มให้เข้มแข็งเป็นหลักสำคัญ ซึ่งถูกนำเสนอในรูปมิติทรัพยากรชุมชน มิติความสัมพันธ์ของคนในแนวราบและแนวดิ่ง มิติของทุนทางปัญญา มิติที่เป็นระบบคิดหรือระบบความรู้ในการจัดการกับวิถีชุมชนท้องถิ่น มิติทางวัฒนธรรมและประเพณี ซึ่งทำให้บุคคลมีความไว้วางใจกันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความเอื้ออาทรกัน (Romrattanaphan, 2005)

แต่เมื่อประเทศไทยได้ปรับแผนการพัฒนาประเทศตามแบบตะวันตก และมีเป้าหมายในการพัฒนาประเทศด้วยการเติบโตทางเศรษฐกิจที่มีผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศ หรือ GDP เป็นตัวชี้วัด ทำให้วิถีชีวิตและมิติต่าง ๆ ของชุมชนท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่มีรูปแบบและปริมาณความต้องการบริโภคเพิ่มขึ้น (Sa-atthien, 2008) จึงเป็นสาเหตุของปัญหาสังคมและปัญหาเศรษฐกิจ ทั้งในระดับชาติและในระดับชุมชน การค้นหาและพัฒนาทุนทางสังคมจึงเป็นสิ่งสำคัญต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเฉพาะในระดับชุมชนที่พบว่าคนในชุมชนท้องถิ่นจะมีความสัมพันธ์อยู่กับทรัพยากรชุมชน มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความไว้วางใจต่อกัน มีเครือข่ายและมีบรรทัดฐานเดียวกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นรูปแบบการจัดการทุนทางสังคมที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ (Ruangoudom, 2011)

จากการศึกษารูปแบบการสร้างขีดความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืนตามตัวแบบ TERMS Model พบว่ามีอยู่ 5 ลักษณะ ดังนี้

ตาราง 2

ความสัมพันธ์ของการพึ่งตนเองของชุมชนกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน

องค์ประกอบ	มิติการพึ่งตนเอง	มิติการพัฒนาอย่างยั่งยืน
เทคโนโลยี (Technology : T)	เทคโนโลยีท้องถิ่น	เทคโนโลยีพัฒนา
เศรษฐกิจ (Economics : E)	การทำมาหากิน	การทำมาค้าขาย
ทรัพยากร (Resources : R)	การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ	การใช้ประโยชน์ธรรมชาติ

องค์ประกอบ	มิติการพึ่งตนเอง	มิติการพัฒนาอย่างยั่งยืน
จิตใจ (Moral : M)	จิตใจใฝ่คุณธรรม	จิตใจใฝ่พัฒนา
สังคม (Social : S)	ความมีประเพณี	ความทันสมัย

ที่มา: ปรับปรุงจาก Keowaan (2011)

ดังนั้นการพึ่งตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืน จึงเป็นกระบวนการที่จะทำให้คนในชุมชนสามารถ 1) ช่วยเหลือตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในชุมชน โดยใช้สติปัญญาหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับเทคโนโลยี และ 2) การใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนในการแก้ไขปัญหา โดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน เพื่อให้เกิดการสร้างคุณค่า (Value) และมูลค่า (Price) และการรวมกลุ่มในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งเป็นความสามารถในการสร้างอำนาจต่อรองกับภายนอก เพราะเมื่อชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ คนในชุมชนก็จะเข้มแข็ง และเกิดการพึ่งตัวเองได้อย่างยั่งยืน โดยมีเป้าหมายหลักคือเพื่อเสริมสร้าง 1) ความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ 2) ความมั่นคงของชุมชนท้องถิ่น และ 3) ความสมดุลของระบบนิเวศ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ภาพประกอบ 2 เป้าหมายหลักของการพึ่งตนเองบนฐานทรัพยากรชุมชนอย่างยั่งยืน

กรณีศึกษา วัฒนธรรมเหมี้ยง: รูปแบบการจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐานสู่การพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

เหมี้ยง เป็นพืชพื้นถิ่นตระกูลชาอัสสัม ที่เจริญเติบโตอยู่บนพื้นที่สูงทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย เป็นพืชที่มีความสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนบนพื้นที่สูงและสังคมล้านนาในอดีตและเชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคมและวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ การเมืองและกฎหมาย ด้านความเชื่อ พิธีกรรมและประเพณี ด้านเศรษฐกิจ แรงงาน และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นรูปแบบการจัดการทรัพยากรชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนและการดำรงชีพที่ยั่งยืน ที่เกิดจากกิจกรรมของคนในชุมชนได้ร่วมกันออกแบบ เรียนรู้และปรับตัว จนเกิดเป็นนวัตกรรมความคิดเชิงออกแบบเพื่อปวงชน

การจัดการทรัพยากรเหมี้ยง มีความสัมพันธ์อยู่กับวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนท้องถิ่นในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สิ่งเหล่านี้หลอมรวมกลายเป็นวิถีชีวิตของการอยู่ร่วมกันในชุมชนที่ได้รับการสืบทอดมาอย่างยาวนาน สามารถแบ่งมิติของการพึ่งตนเองออกเป็น 3 ด้านคือ

1. ด้านสังคมและวัฒนธรรมเพื่อการพึ่งตนเอง โดยที่วัฒนธรรมเหมี้ยงเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการทรัพยากรทางสังคมและวัฒนธรรม ในอดีตเหมี้ยงเป็นวัฒนธรรมการกินของชุมชน ทุกบ้านจะมีอาชีพทำเหมี้ยงและมีเหมี้ยงไว้เป็นของกินติดบ้าน เพราะคนล้านนาจะนิยมอมเหมี้ยงหลังรับประทานอาหารหรือใช้ต้อนรับแขก และเหมี้ยงยังเป็นรากฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมคือการทำสวนเหมี้ยงจะเป็นลักษณะของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันที่เรียกว่า “การเอามือเอาวัน” หรือการลงแขก ตลอดจนชาวบ้านยังมีความเชื่อโดยใช้เหมี้ยงเป็นเครื่องประกอบบูชาในพิธีกรรมทางพุทธศาสนาอีกด้วย

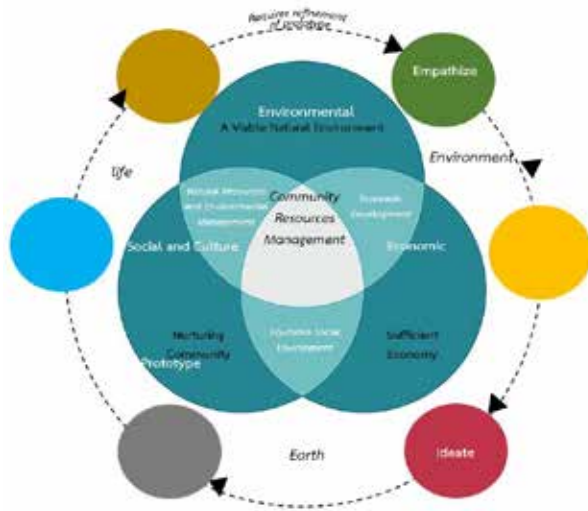
2. ด้านเศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเอง เหมี้ยงเป็นสินค้าที่มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่าง ผู้ผลิตเหมี้ยง พ่อค้าและผู้บริโภคในพื้นที่ราบ ในอดีตเมื่อผู้ผลิตเหมี้ยงมีความจำเป็นต้องใช้แรงงานมาก สวนเหมี้ยงจะเป็นแหล่งของการทำงานที่สำคัญที่สามารถสร้างรายได้แก่คนในพื้นที่ราบ และเนื่องจากบนพื้นที่สูงไม่มีพื้นที่นา ชาวสวนเหมี้ยงก็จะนำเหมี้ยงมาแลกข้าวกับคนในพื้นที่ราบ เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยและแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน แต่เมื่อความต้องการบริโภคเหมี้ยงมีสูงขึ้น จึงได้เข้ามาจับบทบาทในฐานะพืชเงินสดแทน และเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของล้านนา จนทำให้เกิดบทบาทของกลุ่มผู้ค้าเหมี้ยงหลักขึ้นมา 3 กลุ่มคือ 1) คนเก็บเหมี้ยง 2) คนหมักเหมี้ยง และ 3) พ่อเลี้ยงเหมี้ยง โดยพบว่าชุมชนจะมีกลไกการค้า

เหมี้ยยังเรียกว่าการ “ขายเขี้ยว” โดยพ่อเลี้ยงเหมี้ยยังจะตกลงซื้อขายเหมี้ยยังกับชาวบ้านไว้ก่อน ตั้งแต่ก่อนฤดูกาลเก็บเหมี้ยยัง โดยการให้เงินสดกับชาวบ้านนำไปใช้ในชีวิตประจำวันก่อน เมื่อถึง ฤดูกาลเก็บเหมี้ยยังและเหมี้ยยังหมักได้ที่ ก็จะให้คนขึ้นไปบรรทุกเหมี้ยยังลงมาไว้ที่โรงเหมี้ยยังของตน โดยเครือข่ายการซื้อขายเหมี้ยยังจะไม่มีมีการแทรกแซงหรือตัดราคากันเด็ดขาด เพราะระบบนี้ เกี่ยวข้องกับระบบอุปถัมภ์และเป็นระบบที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันในชุมชนระยะยาว

3. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน พบว่าชุมชน มีการจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านวัฒนธรรมเหมี้ยยัง ในฐานะที่เป็นพื้นที่ป่าเพื่อการผลิตและเป็น สมบัติร่วมกันของชุมชน โดยมีต้นเหมี้ยยังเป็นพืชชีวิตินเวศที่บ่งชี้ถึงความอุดมสมบูรณ์ ความบริสุทธิ์ของผืนป่าและเป็นป่าต้นน้ำ ชั้นที่ 1A ต้นเหมี้ยยังจึงเป็นพืชวัฒนธรรมที่มีบทบาท สำคัญอย่างยิ่งในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและผืนป่าของชุมชน และชาวบ้านยังมีภูมิปัญญาที่เป็น องค์ความรู้ในการจัดการป่าคือ จะไม่ตัดฟันในช่วงฤดูฝน เพราะจะทำให้ต้นไม้แตกหน่อหรือ ต้นไม้ที่ตัดนั้นจะตาย แต่จะตัดฟันในช่วงฤดูหนาว ตั้งแต่เดือนธันวาคมถึงเดือนมีนาคม ช่วงนี้ ต้นไม้ที่ถูกตัดจะแตกหน่อ แบ่งมาใช้เพื่อนำมาหนึ่งเหมี้ยยังและปล่อยให้โตขยายพันธุ์ต่อไปตาม ธรรมชาติด้วย ทำแบบนี้ป่าจะไม่หมดและยังสมบูรณ์อยู่ตลอด ถือเป็นพลวัตการใช้พื้นที่ของ ชุมชนท้องถิ่นทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย และปัจจุบันชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์ จากป่าเหมี้ยยัง โดยการปลูกกาแฟร่วมกับต้นเหมี้ยยังด้วย การจัดการดังกล่าวสามารถสร้างรายได้ ให้กับชาวบ้านในชุมชนเพิ่มขึ้น การจัดการทรัพยากรเหมี้ยยัง จึงเป็นการจัดการทรัพยากรชุมชน เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืนในรูปแบบของการพึ่งพาเชิงระบบ

ดังนั้นการจัดการทรัพยากรเหมี้ยยัง จึงเป็นรูปแบบการจัดการทรัพยากรชุมชนผ่าน การเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐานสู่การพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ที่เป็นกลไก ขับเคลื่อนในการพัฒนาชุมชนในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม ที่ได้อธิบายให้เห็นว่าเป็นกระบวนการที่ชุมชนท้องถิ่นได้ทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ ศึกษา ผู้ออกแบบและผู้เรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน เป็นกระบวนการเรียนรู้รูปแบบหนึ่งของ ชุมชน ที่ไม่ได้ถูกพัฒนา หรือสร้างขึ้นผ่านการศึกษาในระบบ แต่เป็นการเรียนรู้ที่ถูกนำมา ปรับใช้กับ “การออกแบบการดำเนินชีวิต” บนพื้นฐานของทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน และ เป็นลักษณะของการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งทำให้ได้ต้นแบบของการเรียนรู้ ที่เป็นภูมิปัญญาที่เหมาะสมกับบริบทชุมชนและเกิดการพัฒนาต่อชุมชนสูงสุด

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนจึงได้สังเคราะห์รูปแบบการจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการ เรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐานสู่การพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ได้ดังนี้

ภาพประกอบ 3 รูปแบบการจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐานสู่การพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

การจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย จะเป็นภาพแทนของรูปแบบการจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐานสู่การพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ซึ่งเกิดจากการใช้สติปัญญา การออกแบบการเรียนรู้ และการถ่ายทอดประสบการณ์ของคนในชุมชน จนเกิดเป็นนวัตกรรมชุมชน ซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้้นำการออกแบบวิถีชีวิตเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืน

บทสรุป

การจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐานสู่การพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน เป็นพลังการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนในด้านเศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเอง สังคมและวัฒนธรรมเพื่อการพึ่งตนเอง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพึ่งตนเองที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นการนำเอาองค์ความรู้ภูมิปัญญามาใช้ในการดำเนินชีวิตตามบริบทของชุมชน ซึ่งได้อธิบายและยืนยันว่าการเรียนรู้ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างอิสระจากบริบทสังคมและวัฒนธรรมเพียงนั้น แต่การเรียนรู้ต้องเกิดขึ้นใน “สถานการณ์จริง” ภายใต้บริบทของชุมชนนั้นด้วย

การเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐานจึงไม่ใช่แค่การปรับเปลี่ยนความรู้เดิมให้สอดคล้องกับความรู้ที่เป็นที่ยอมรับในสังคม แต่ยังเป็นการออกแบบและพัฒนาความสามารถในการมีส่วนร่วมทางสังคมของผู้ซึ่งมีความรู้ โดยชุมชนต้องเรียนรู้ที่จะประเมินและจัดการกับ

สถานการณ์จริงในบริบททางสังคมที่ซับซ้อน โดยอาจจะเริ่มต้นจากการเรียนรู้ในสถานการณ์ที่ซับซ้อนน้อย ไปสู่สถานการณ์ที่มีความซับซ้อนมากขึ้น (Cobb & Bowers, 1999) การจัดการทรัพยากรชุมชนผ่านการเรียนรู้เชิงออกแบบเป็นฐาน จึงเป็นกระบวนการที่ช่วยเสริมสร้างให้ชุมชนเกิดการพึ่งตนเองผ่านการเรียนรู้โดยชุมชนเองได้อย่างสมบูรณ์และยั่งยืน นำไปสู่การยกระดับการสร้างเสริมชุมชนให้ดำรงอยู่อย่างมีคุณค่าต่อไป

อย่างไรก็ตามผู้เขียนมีข้อเสนอแนะคือ รัฐควรกำหนดนโยบายการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น โดยความร่วมมือจากองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ เอกชนและองค์กรภายในชุมชน ควรร่วมมือกันในการจัดเวทีถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับวิถีความเป็นอยู่แบบพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่น โดยเน้นถึงการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง ซึ่งก่อให้เกิดชีวิตที่มีความสุขอย่างยั่งยืน เพื่อกระตุ้นและสร้างจิตสำนึกให้เยาวชนได้เห็นความสำคัญของชุมชนท้องถิ่น การสร้างความเท่าเทียมในสังคม โดยการพิสูจนให้สังคมเห็นว่าชุมชนท้องถิ่นสามารถทำประโยชน์ให้กับสังคมได้ อย่างน้อยที่สุดก็คือการดูแลรักษาทรัพยากรของประเทศโดยไม่สร้างความเดือดร้อนและละเมิดสิทธิผู้อื่น ตลอดจนสามารถบูรณาการวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบพอเพียงมาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตในสังคมยุคปัจจุบัน เพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองเข้มแข็งสู่พลเมืองโลกต่อไป

References

- Anyanwu, C.N. (2020). *Community development: The Nigerian perspective*. Gabesther Educational Publishers. <http://books.google.co.th/books?id=kmmVAAAACAAJ>
- Brunetto, S.K. (2020, September 20). *A glimpse on innovation: How do we structure the Design Thinking process at INNOVATION RADICALS?* <https://medium.com/@sebastiankummetzbrunetto/a-glimpse-on-innovation-how-do-we-structure-the-design-thinking-process-at-innovation-radicals-6fcdf5583d74>
- Cobb, P., & Bowers, J. (1999). Cognitive and situated learning perspectives in theory and practice. *Educational Researcher*, 28(2), 4 – 15.
- Collins, A. (1999). The changing infrastructure of education research. In E. Lagemann & L. Shulman (Eds.), *Issues in education research*. Jossey-Bass.
- Galtung, J. (1980). *Self-reliance: Concept, practice and rationale*. Institut Universitaire d'Etudes du Développement. Geneva.

- Gooneratne, W., & Mbilinyi, M., (Eds.). (1992). *Reviving local self-reliance*. United Nations Centre for Regional Development. Nagoya.
- Keowaan, B. (2011). *Farmers' association and farmer development strategy, leadership, human relations and psychology for farmers handout*. Nonthaburi: The Office of the University Press Sukhothai Thammathirat Open University.
- Kim, I., & Isma, M. (2013). Self-Reliance: Key to sustainable rural development in Nigeria. *ARPN Journal of Science and Technology*, 3(6), 585 – 592.
- Nel, E., & Binns, T. (2000). Rural self-reliance strategies in South Africa: Community initiatives and external support in the former black homelands 2. Perspectives on community-based development in Africa. *Journal of Rural Studies*, 16(3), 367 – 377.
- Phuwanatwichit, T. (2015). Conceptual framework of the community welfare concept based on community resources: Choices for sustainable community self reliance. “*MFU Connexion*” *Journal of Humanities and Social Sciences*, 4(2), 65 - 94. [in Thai]
- Phuwanatwichit, T. (2017). *Sustainable community resources management*. Faculty of Humanities, Chiang Mai University. [in Thai]
- Prokkati, K (2007). *Right of people that come together as a community*. Winyuchon Press. [in Thai]
- Puangngam, K. (2008). *Community and local self government*. Bophit Printing. [in Thai]
- Romrattanaphan, W. (2005). *Social capital*. Bangkok: The Project to enhance learning for happy communities. [in Thai]
- Ruangoudom, N. (2011). *The relationship between self-reliance and social capital: Case study at Khlong Lat Mayom Community, Bangramad Talingchan, Bangkok*. Graduate School, Silpakorn University. [in Thai]

- Sa-atthien, S. (2008). *Social capital process in sustainable agriculture with the impacts on environmental rehabilitation of the community through the case study of Wangtaku Community, Wangtaku Sub-district, Bang Mun Nak District, Phichit Province*. Faculty of Social Administration, Thammasat University. [in Thai]
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2005). *Handbook for self-reliance*. Switzerland.
- Wongsa-San, K. (1999). *Thai ways of life*. Thiadwave Education. [in Thai]